

# KISS JÓZSEF BÁCSKAI KÖZÉPÜLETEI

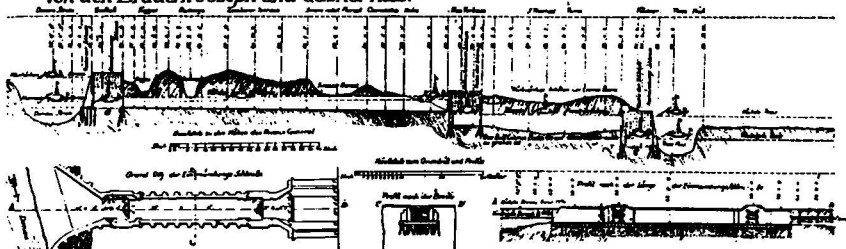
BORDÁS ATTILA

Kiss Józsefet mindeddig mint a Ferenc-csatorna tervezőjét és megépítőjét tartottuk számon. A csatornamegépítés befejezésének közlegő kétszázadik évfordulója (1802) ismét időszerűvé teszi, hogy foglalkozunk vele, annál inkább, mert európai méretekben is egyedülálló és nem utolsósorban első ilyen jellegű vállalkozás volt ez. Viszont a köz tudatban szinte nem is szerepel, hogy Kiss József személye megkerülhetetlen e vidék építészettörténete számára is, hiszen számos ún. középület megépítése is az ő, vagy irodájának nevéhez fűződik.

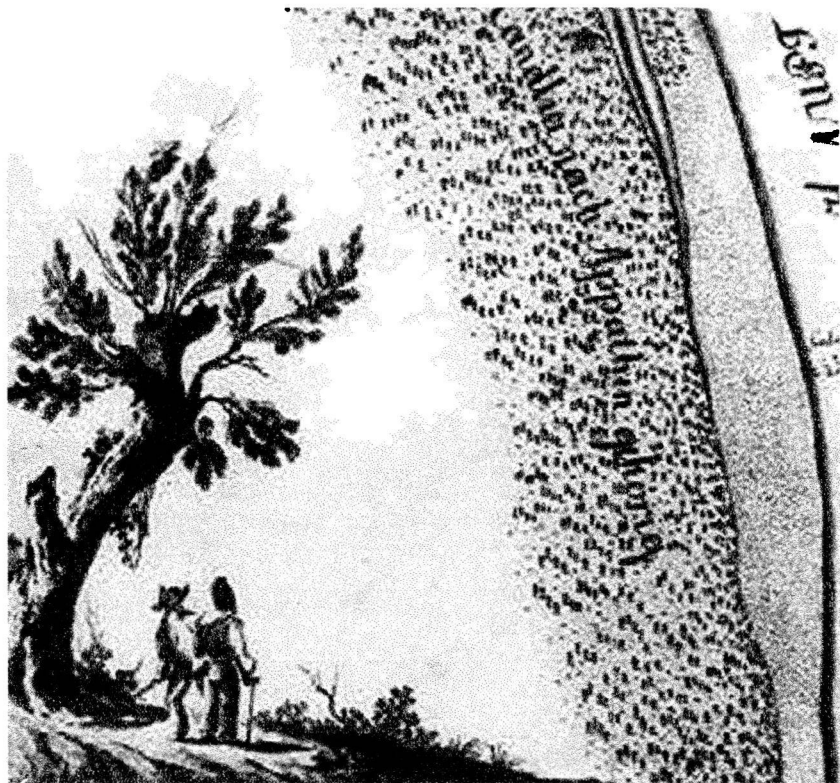
A verbászi anyakönyvi hivatalban őriznek minden könyvet Új-Verbász 1785. évi betelepítése óta. Ott találtuk meg az 1791. október 13-ai keltezésű jegyzőkönyvet Kiss József mérnöknek a „confesio inspectorus eccl. Batsiensium” tisztségre, azaz „az evangélikus bács–szerémségi püspökség főfelügyelőjévé” való megválasztásáról. Kiss végzettsége: „geometra, hydraula et architectus”. Az ellenjelöltek Matthias Csaplovitz és D. Tratnyaky voltak. A választást az evangélikus lelkészek ejtették meg: Tonka Pajsa, Petro Jeszensky (Glozsán/Dunagálos), Samuel Gets (Cservenka), Adam Jeszensky (Passua/Pazova), Georg Plachi, Mihael Szlamaj (Kiszatz/Kiszács), Theophile Weinrich (Szekity), Jan Gets (Járek), Samuel Tabrrioj (Rorzau/Torzsa). Ez néhány évvel a „Nagy Bácskai Csatorna” megalkotása előtt volt, amelynek tervezéséről és építéséről vált szélesebb körben is ismertté Kiss József. Hogy ő személy szerint mindig is a csatornát tartotta fő művének, tanúsíthatjuk, mert élete vége felé a budapesti Nemzeti Múzeum igazgatójának írt leveleit mindig Kiss



*Nivau General welcher Anno 1792 im Monat October Comibionaliter bestimmt und dadurch die Schle neben der Einmündung Ausmündung und der mittleren Verbaszer Schleuse angebragen worden von den Brüdern Joseph und Gabriel Kiss.*



*Kiss József és Gábor csatornaterve*



*A Kiss József-féle térkép részlete*

József mint a Bácskai csatorna feltalálója és (Erfinder) és megalapítója írta alá.

Kiss József 1748. március 19-én született Budán, de hatéves korától Apatinban élt. Az apatini iratokból megállapítható, hogy apja, Kiss János kissárosi nemes, az állami kamarai búzaraktárak tisztje volt alezredesi rangban. Fiai, József, Gábor és István azonban apa nélkül maradtak, mert Kiss János a hétéves háborúban életét vesztette Hochkirchennél. Ekkor özvegye a gyerekekkel rokonokhoz megy Észak-Magyarországra, mert csak így taníttathatja őket, akik a Bécs melletti Gumpesdorfban katonai-műszaki akadémiára járnak. József tizenkilenc éves korában az

első munkáit a Pozsony környéki Duna-szabályozáson végzi. Ezután József és Gábor szakmai továbbképzésre Hollandiába és Angliába utazik. József 1779-ben kamarai mérnök lesz a Bácskában, Gábor pedig katonai szolgálatban marad. József megrajzolja első térképét a Bácskában: a Dunának az apatini Kandlia erdő melletti szakaszáról, ahol a túlsó parton Almás van. A térképre a fűzfák mellett két emberalakot is rárajzolt az akkori időkre jellemző öltözékben. Az ilyenfajta térképrajzolást egyetlen más akkori rajzolónál sem találni.

A többi fennmaradt térképen a Dunának a Bezdán és a Dráva torkolata közötti szakaszát rajzolta meg. Ez a munkája jelentette a kezdetét a „geometra”-ként végzett bácskai tevékenységének, míg a „hydraula”-ként folytatott munkáját Nikola Petrović könyvéből ismerjük meg, amely az Al-Duna középső részének hajózásáról és iparáról szól a merkantilizmus korában, s igen alaposan leírja a Ferenc-csatorna építését. Ebben a mostani írásban a legnagyobb figyelmet Kiss Józsefnek, az „architectus”-nak szenteljük.

Kiss József építőmérnöki munkáinak legnagyobb részét a Magyar Állami Levéltár őrzi, de találni belőlük a bécsi, a szabadkai és más levéltárakban is. Léteznek azonban olyan templomok, amelyekről tudjuk, hogy ő tervezte őket, de nem kerültek elő a tervrajzok, mint például a kucorai görög katolikus templom. Csak feljegyzés maradt fenn a templom dokumentációjában, egy latin nyelven írt akta, amelynek egyik oldalán ez olvasható: a templomot tervezte „hydraulico et architecto camerali Iosepho de Kiss”, s ennek fénymásolatát közölte Mikola M. Cap 1996-ban. A dokumentum 1791-ből való. A kucorai görög katolikus templom Kiss tervezői tehetségének a legékezebb bizonyítéka.

A templomépület nagyobb, mert a főhajó mellett van jobb és bal oldali mellékhajó is. Már ez is mutatja, hogy nagyobb templomról van szó. A templomról nem maradt fenn semmilyen rajz vagy felmérés, csak az 1876 táján végzett mérés adatai vannak meg a földmérő hivatalban. Azóta csak belső használatra készülhetett újabb felmérés a Vajdasági Műemlékvédő Intézetben, amikor az ikonfalat restaurálták. A helyreállítási munkára azért volt szükség, mert egy kisebb tűzben az ikonosztácion egy része megsérült. A restaurálás majd öt évig tartott a Sosterics Lukács kamarai építkezési ispán és Frits Ferenc építőmester irányításával emelt templomban. A kucorai templomról a szenttamási templomterv alapján lehet beszélni, mert az fennmaradt. A szenttamási templom teljesen leégett az 1848-as forradalmi események alatt, és



*A kucorai templom (Julijan Vadaszki felv.)*

helyébe egy nagyobb, de építészeti szempontból csekélyebb esztétikai értékűt emeltek. A kucorai templomnak a főutca felől asszonybejárata van, nagyon szép népi motívummal festett faajtóval, az épület főtegyelétől balra. A sekrestye, akárcsak a szenttamásinál, az udvari rész bal oldalán található. Itt még most is megvan a rend, hogy a kóruson ülnek az „emberek”, szép kivitelezésű fapadokban, állandó (előfizetett) helyen. A nők bejáratával szemben van a férfibejárat, azaz ruszinul a „hlopszki dzveri”. A női és férfibejárattól a kórus felé eső részen csak nők ülnek. A bal oldali első sorok a szerzetes nővéreknek vannak fenntartva. A bejáratoktól az ikonosztázion felé eső részen a nővérek előtt férfiak egy sora ül a fiúgyermekek mögött. Az ikonosztázion felé nézve tehát baloldalt ülnek a fiúk, jobb oldalon pedig a leányok. A fiúkat az egy sor férfi tartotta kordában, míg a lányok mögött nem ült senki, mert őket már otthon megnevelték, hogy a templomban rendesen viselkedjenek. Az ikonosztázion felőli oldalon a jobb és bal oldali hosszanti fal mellett vannak az egyházközösségi előljárók ülései, akik így az egész templomi rendet ellenőrizhették, amíg a pap az ikonfal mögötti szentélyben tartózkodott. A kucorai ikonosztázionról nálunk hivatottabbak írtak már, így ezt és a „secco” technikával készült falfestményeket, a festményeket és a szobrokat nem mutatjuk be. Az építészeti remeknek számító toronyban levő harangokat azonban megemlíjtük. A legnagyobbnak a neve Alekszandar (de az nincs fenn a toronyban), a legkisebbé pedig Mihál, de a nép Mizsónak becézi. A többi harang neve Petár, Gyúra, Jani és Mikola. (Az adatokat Mikola Sánta írótól és családjától kaptuk.) A mostani négy harang közül a legnagyobbikon a következő felirat olvasható: „LIVARNA ZVONOV MARIBOR INZ. J. H. BÜHL.” Az öntéskor egy domborművet is formáltak, amely a vállán bárányt vivő pástort ábrázol. A második harangon egy püspök-figura van, a harmadikon pedig Krisztust látjuk a feszületen. A negyedik harangon ószláv felirat található, s ezen is rajta van az öntőműhely neve: „HAT MICH GEGOSSEN IN GRAZ ANNO 1801.”

A templomot Kiss József zsindeletre tervezte, most az egészet piros színű szalonit borítja úgy, hogy a födém tartó gerendákon teljes deszkázat szolgál a szalonitborítás alapjául. A falakra tíz vízszintes gerenda viszi át a terhelést, s ezeken merőlegesen újabb gerendák fekszenek. A legnagyobb átlós gerendák vastagsága 22X22 cm, a többi gerendáé pedig 18X18 cm. A templom mennyezetét csehboltozat alkotja, amit forró meszes habarccsal építettek meg téglából. Azt nem

tudtuk megállapítani, hogy az ezen levő festményeket fresco, vagy secco technikával készítették-e.

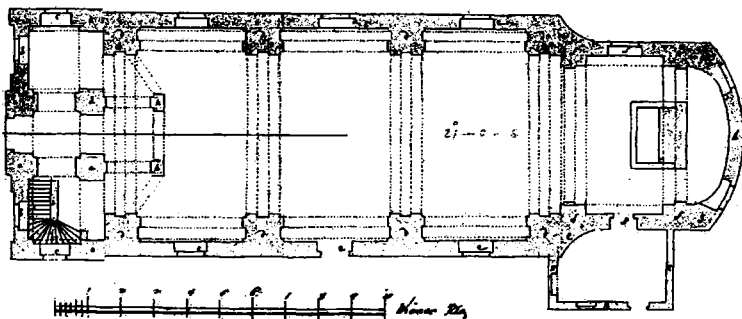
A templom jellegzetes XVIII. század végi barokk stílusban épült. Állami védelem alatt áll, de ennek ellenére alumíniumból készült ajtót tettek rá, ami természetesen teljesen elüt a templom stílusától. A templom leírásakor a főhomlokzattól kell kezdenünk. Itt van a bejárat is, de nem tudjuk, milyen volt az ajtaja. A kucorai templomnál megtaláljuk a késő barokk templomok összes elemeit. Ha a templomkeresztől indulunk, alatta látjuk a kupolagombot és a lanternát tartó attikát az övpárkánnyal. A lanternán félköríves ablakocska van, amit Kucorán oblácsáknak neveznek a ruszinok. A lanterna alatt kis vízvezető lemezvoluta van, ami ismétlődik a kupoladob és az épület főhomlokzati fala között, valamint a lanterna alatti félgömb alakú attikánál és a kupoladob övpárkányán, aminek azonkívül, hogy az esővizet kivetí, esztétikai szerepe is van. Ez az övpárkány, amely elválasztó párkányzat is, a toronyórának is helyet ad. Az egész épületen végig köríves ablakok vannak, föntről lefelé a már említett oblácsák alatt a kerek óra, majd a ruszinul obláknak nevezett köríves ablak, amely a harangoknak ad fényt, utána ismét környílás és körívű ablak, lent pedig a főbejárat, amelynek az eredeti formájára csak homályosan következtethetnénk. A kupoladob és a tetőalj között újabb volta van, két sarok-akroterionnal. Ezeknek a különféle kör- és félköralakzatoknak a sorát kellett volna lezárnia a főbejáratnak, ahol azonban jelenleg, sajnos egy téglalap alakú, utólag beépített ajtót találunk, az épület csúfságára. A templomban, a szentély főfalán Mikulić külai templomfestő szerencsére lefestette az eredeti bejáratot, előtte népviseletbe öltözött asszonyokkal. Az ikonosztázion rekonstrukciója körülbelül öt évig tartott, de a templomról nem készült teljes dokumentáció, ezért mi vállalkoztunk arra, hogy fölmérjük az épületet és megadjuk az alaprajzát. A külsejére vonatkozó részletes leírást fénykép is helyettesítheti, ugyanis a főtutca felőli férfibejárat ajtaját nem cserélték ki, megmaradt az eredeti. Ez egy szegmentív félköríves faajtó, amelyen nagyon szép népi motívumú virágok vannak.

Ökrész Károly közlése szerint a bécsi levéltárban megvan Kiss Józsefnek a Temerinbe tervezett, de meg nem épült templomának és plébániaépületének a tervrajza. E rajzát közölte is a *Temerini Újság*. A templom 1798-ban készült tervrajzának mérete 43X31 cm, a plébánia-épületének a rajza pedig 68X50 cm. A templombelsőt az oszlopállások három részre tagolják, így két oldalhajó is van. A főhajónak félköríves

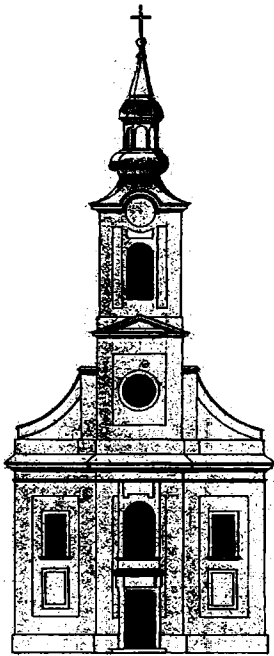


boltozatot, az oldalhajóknak pedig a szegmentív köríves ablakokhoz hasonlító boltozatot terveztek. A sekrestye a szentéllyel egy vonalban, az épület bal oldalán van. A szentély alapja téglalap alakú és azonos szélességű a főhajóval. A torony kupolája a napóleoni süvegre hasonlít, a harangkamra oromzatán téglalap alakú félköríves ablak, a bejárat felőli részen pedig kör alakú nyílás van, valószínűleg a toronyórának. Ez a nyílás a toronysisak és a kupoladob közötti körközpontban van. A templom szentélye fölötti tető jóval alacsonyabb, s a sekrestye még alacsonyabb tetőzetével szép látványt nyújt a templom hosszanti oldaláról nézve. A templom szentélye a főhajó szélességét követi, a külső ablakai is félkörívesek, de kétoldalt háromszög alakú ablakrészek vannak hozzáadva. Mivel Temerinben nem ennek a tervnek alapján építették meg a templomot, feltételezhető, hogy a megrendelő több terv közül is választhatott.

A templom és a paplak tervén kívül Kiss József egy vendégfogadó tervét is elkészítette Temerinnek. A rajzon három épület látható: a vendégfogadó főépülete, a kocsiszín, a lóistálló, valamint egy kút. Maga a vendégfogadó 20 bécsi öl (50,6 m) hosszú, 2 öl (5,06 m) széles, és hat főhelyiségből áll: konyha, vendégszoba, étkezőszoba, kamra és két extraszoba. Az épület alá pincét tervezett. Az épülethomlokzat igen puritán, 9 egyenlő téglalap alakú ablakkal és csak egy homlokzati bejáratú ajtóval. Az udvari részen három ajtó is van, az egyik a padlásfeljáróra nyílik, a másik a konyha és a vendégszoba között van, a harmadik a pincelejáraté. Az istállóban 24 lónak volt helye. A tervrajz aláírása szerint nagyizoltan lerajzolta Kiss József, a részletes rajzot pedig Joh. Futzetahler készítette. A tervrajz hátlapján a következő olvasható: „Das nach Temerin trogene grosse Wirtshaus betreffend.” Tehát nagy vendégfogadóról van szó, amelyet más tervrajzokon nem látni. Ha már a vendégfogadóknál tartunk, megemlíthetjük a szintén a Kiss tervezőirodájából való hódásági vendégfogadó rajzát is. Ez már mai értelemben is szállodának felelne meg. A hódásági vendégfogadó egyemeletes épület. Csak a főépületet rajzolták meg, de a földszinti helyiségek rendeltetését nem tudtuk megállapítani, csak az egyik emeleti szobát jelölték: „Pillard Zimmer”, tehát biliárdszoba lehetett, egy másik emeleti helyiségnél pedig odaírták, hogy „Tanz Saal”, azaz táncterem. A hódásági vendégfogadót nem Kiss tervezte, de az olvashatatlan aláírásokból ki lehet venni, hogy a bácskai tervezőirodájából került ki. Az épület homlokzati része 10 bécsi öl (20,53 m), jobb oldali fala 11 öl (27,83 m) a bal oldali

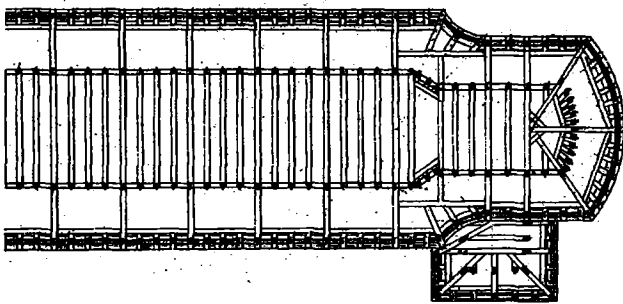


*Kiss József: A szenttamási templom terve (komputeres feldolgozás:  
Pogány Imre)*



*Faciád*

*Belüzet*

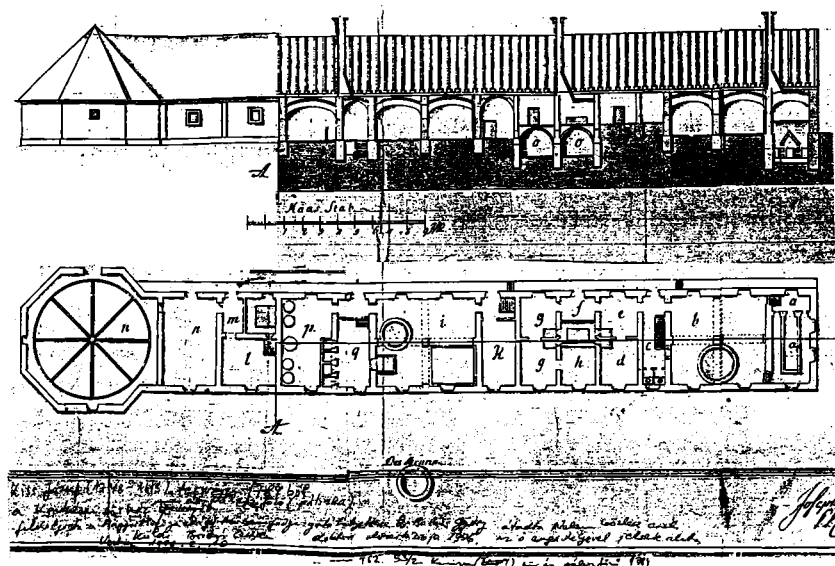


fala pedig 7,5 öl (18,97 m) hosszú. A földszinten nyolc szoba van, az emeletieket említettük már. A tervrajzon ott látunk két WC-t is, ami más vendégfogadók tervrajzain nem szerepelt eddig.

A Magyar Országos Levéltárban bukkantunk rá a szenttamási és a karavukovói katolikus templomok tervrajzára. Megállapíthatjuk, hogy késő barokk, klasszicista, vagy egyszerűen posztbarokk funkcionális templomok.

A szenttamási templom leírását a toronynál kezdjük. A kupoladob téglafalazatú, a hosszanti oromfal téglalap alakú. Közvetlenül a lanterna alatt téglalap alakú nyílás, az alatt pedig félköríves ablak van. A lanternán félköríves hozzáépítés van, az openion alatt negyedkörív kezdetű toronysisak, s erre jön a toronygomb, valamint a kereszt. Az egész épület nyeregvetésű, a sekrestye felé kontyolt résszel. A sekrestye a bejárattól nézve a jobb oldalon van. A templomhajóban az oszlopokat dongaboltozat köti össze. Az oldalboltozaton az ablakok ugyanolyan kivitelezésűek, mint a kupoladobon. Az egész Habsburg-monarchiában ilyen típusú templomokat építettek, s tanulmányt is írtak a horvátországi Vojna Krajina (határőrvidék) templomairól, amelyeknek a külalakja és funkcionális jellege ugyanolyan volt, mint a bácskaiaké. Ezeknek a templomoknak az építésénél a műszaki, statikai, tűzvédelmi és egyéb előírások betartása mellett ügyelni kellett a kijelölt művészeti stílusjegyekre is. A templomokat felügyelet alatt építették, meghatározott előírások szerint, amelyeket be kellett tartani. Ezzel magyarázható az ebből a korból származó késő barokk stílusú templomok sokasága a mi vidékünkön is, amelyek nem sokban különböznek egymástól. A tervezőknek csak a torony, a tető, az ablaknyílás és az alapterület egyes részleteinek megoldásában volt lehetőségük egyéni megnyilvánulásra. II. József 1785-ben a közigazgatási és pénzügyi igazgatási felsőbb szervek központosítása végett egybevonta a helytartótanácsot és a kamarai igazgatóságot. Ezután mindenről a helytartótanácsban döntöttek, amelynek hajózási és építészeti osztálya is volt, s ez határozott minden műszaki kérdéstről.

A Bácskában Kiss József építészeti igazgató mellé építészeti felügyelőt is állítottak. Ennek a szervnek kezdetben Heppé Szaniszló volt az országos főigazgatója. A szerv latin neve: „Directio in hydraulicis et aedibilibus per regnum Hungariae partesque eidem annexas.” 1780 körül II. József, aki az egyházi reformokkal is foglalkozott, feloszlatta a szerzetesrendeket, plébániákat alapított, s a hitbizományi törvénnyel



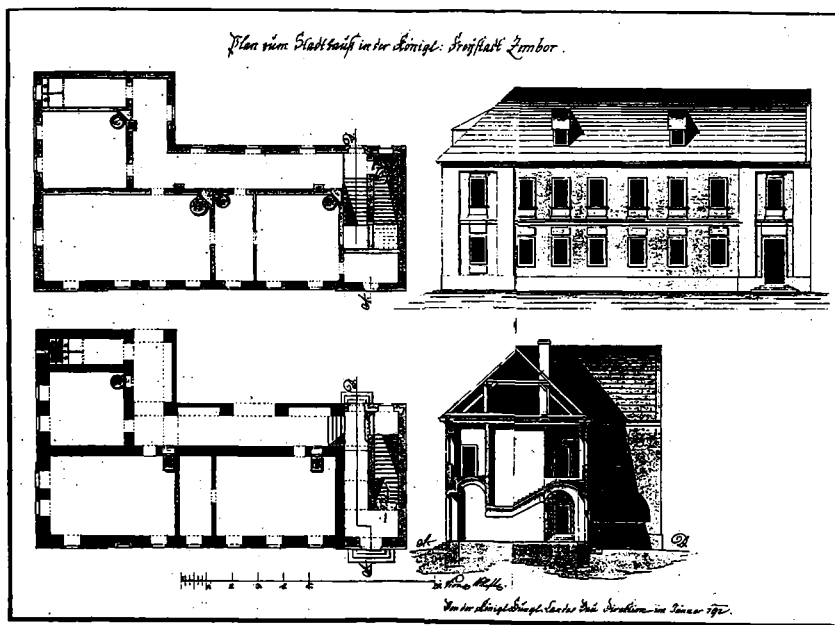
*A kanizsai sörház és pálincaszeszfőző*

eszközöket akart biztosítani a templomok építésére és fenntartására, azzal, hogy a telket, a munkaerőt és a szállítást a községeknek kellett adniuk. Az építkezések valószínűleg 1788 után folytak, miután az Országos Építészeti Igazgatóság decentralizálódott, s hajózási és építészeti igazgatóság lett belőle, amelynek bácskai és pécsi kamarai igazgatója Kiss József lett (lásd: Ember Győző: A magyarországi építészeti igazgatóság történetének vázlata, 1788–1867, in: Levéltári Közlemények 1942–1945, 350. old.). Igazgatóként ellenőrizte az építkezéseket, de olykor megtörtént, hogy a munkatárs tervére két évvel az objektum elkészülte után írta rá, hogy látta és jóváhagyja.

Akkor már általánossá vált, hogy minden középületnek elkészítik a tervrajzát, s így ő is készített títusterveket. Egy ilyen mi is bemutattunk korábban (B. A.: Engedély szárazmalom építésére, in: *Bácsország* 1996/3, és *Magyar Szó*, 1998. március 14., 9. o.). Ezt ő egyszerűen „bácskai malomnak” nevezte, habár általános szárazmalom volt, ahol a páros malomköveket állati erő forgatta. Egy ilyen a kanizsai sörház

tervezésének keretében is megrajzolt, ahol az malátaőrllő szárazmalomként szolgált. A teljes tervrajzon a következő helyiségek szerepelnek: a) lovak helye, b) malátacsíráztató, c) emeleti és padlásfeljáró, egyúttal magánbejárat, ahol két WC is helyet kapott, d) a hordókészítő (kádár) lakása, e) a sörházi szolga szobája, f) a sörfőző mester konyhája, g) a sörfőző mester két szobája, h) a sörfőző éléskamrája, i) sörerjesztő, j) sörraktár, k) a molnár lakása, l) a molnár konyhája, m) a szárazmalom, n) sörpince, o) pálinkafőző, p) Die Schie(y?) – ennek jelentését nem tudtuk megfejtetni. A főépület mellett van egy istálló 9 lónak és egy kocsiszín, valamint egy kút. Maga az épület 45 bécsi öl (113,85 m) hosszú, 6 öl (15,18 m) széles. A szárazmalom sátortetős, az épület többi részét nyeregtető fedte. Mindenütt a funkcionalitás van előtérben, sehol sem találni díszítő részletet, az ablakok is négyszögűek, minden ékesség nélkül. A helyiségek rendeltetéséből azt látni, hogy itt állandó jelleggel négyen dolgoztak: a sörfőző és a szolgája, a hordókészítő (kádár) és a molnár. Valószínűleg mások is dolgoztak itt, de azok nem itt laktak. Kiss előtt a Bácskában Kneidinger András is tervezett malmokat, az 1760-as években Apatinban és Kúlán. Észrevehető, hogy a sörfőző műhelyeket elsősorban a német telepések szükségleteire építették. A kanizsai sörház tervrajzánál Kiss nem foglalkozott a részletekkel, mert a szárazmalom tervét már alaposan kidolgozta a „bácskai malom” típustervében, úgyhogy azt itt is fel lehetett használni.

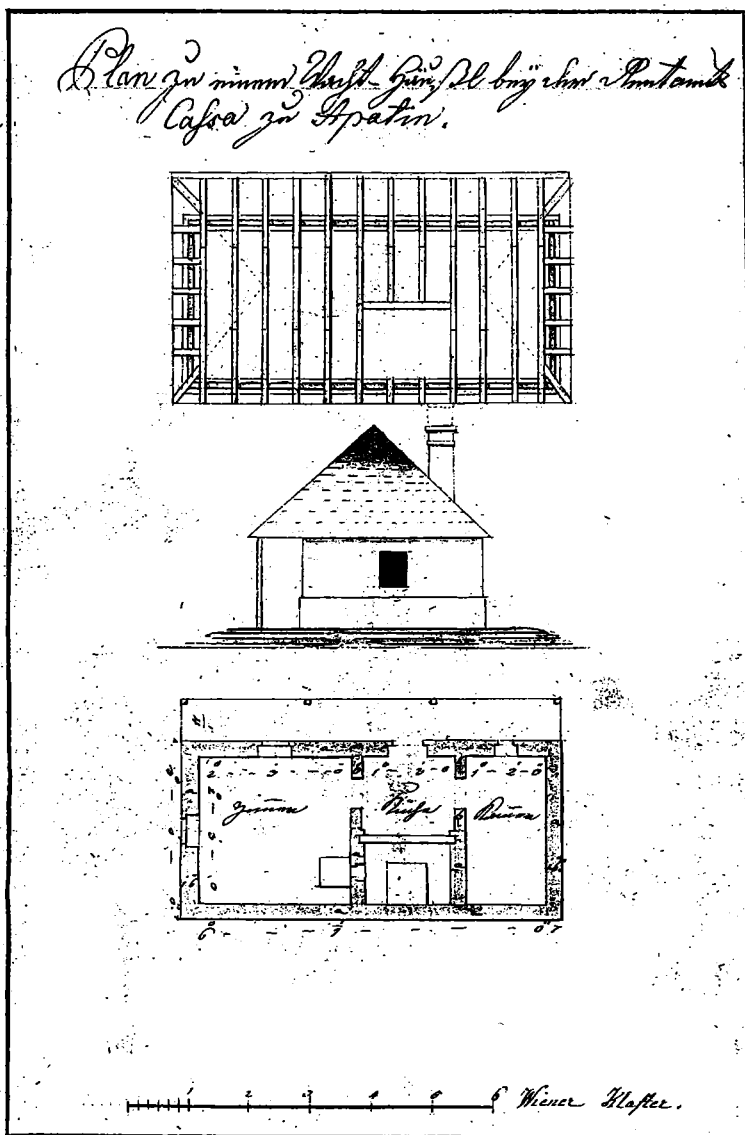
A templomok és malmok mellett a szabadkai városháza bővítésének tervét is elkészítette (az 1910-ben épült mostani Városháza előtti épületről van szó). Ennek az építési munkáit személyesen felügyelte, ezért 1786-ban Szabadkán is lakott. A tervdokumentációból nem látni, a városházának melyik részét építette, legalábbis a rendelkezésünkre álló másolaton nem lehet meghatározni. Ezért az egészet új épületként vizsgáljuk. A félköríves bejárati ajtó felett emelet és manzárd volt, míg az épület többi része földszintes. Az emelet homlokzatán levő timpanon a homlokzat két oldalára támaszkodott. Az egész bejárati rész távolabb volt a fronttól, mint az épület többi része. A timpanon felett kétszintes manzárd épült. Az alsónak két ablaka, a felsőnek egy tetőablaka volt. A földszint homlokzati részén 12 négyzet alakú ablak nyílt, a homlokzaton pedig az egyhangúság elkerülése végett vízszintes csíkokat véstek be. Az egész épületnek csak a frontális homlokzatát adta meg a terv, a bal és jobb oldali épületszárnyat nem részletezi. Az udvarban is volt egy épület, amelynek a funkcióját nem ismerjük.



### Zombori városi ház terve Kiss József irodájából

Kiss József eddigi életrajzából hiányzik az az adat, hogy miután 1779-ben ismét Apatinban telepedett le, az 1783. évi kanonoki látogatás jegyzőkönyvébe a következőt írták: „... Minden lakos katolikus vallású, kivéve Kiss József főmérnököt, aki protestáns.” Itteni lakosként négy különböző tetőzetű „próbaház” típusát rajzolta meg, egyet pedig felépített saját magának. Az apatini telepes házak egyik tervét megtaláltuk a Magyar Országos Levéltárban. Három helyiségből állt – szobából, nyílt tűzhelyű konyhából és valószínűleg kamrából. A tervrajz nincs aláírva, de Kiss tervezőirodájának tulajdonítható.

1781-ben Szentiván (Prigrevica) bírójának választották, és egészen 1787-ig a mérnöki feladatok mellett ezt a tisztséget is ellátta. 1787-ben szólót vásárolt Új-Verbászon, de gazdag ember lévén földje volt Cservenkán és Földváron is. Verbász polgáraként megválasztották az újonnan létesített bácskai–szerémségi evangélikus püspökség első felügyelőjének. Ez is bizonyítja, hogy társadalmi téren rendkívül tevékeny volt. Első felesége a svájci származású Fischer mérnök lánya volt, aki negy-



*Apatini lakóház títusterve*



venkét éves korában hunyt el. Később feleségül vette Nemešković Josephát. Két gyermeke volt, Mihály és Karolina, de örökbe fogadta Johann Schmaust is, aki később kamarai építőmesterként számos bácskai templomot épített.

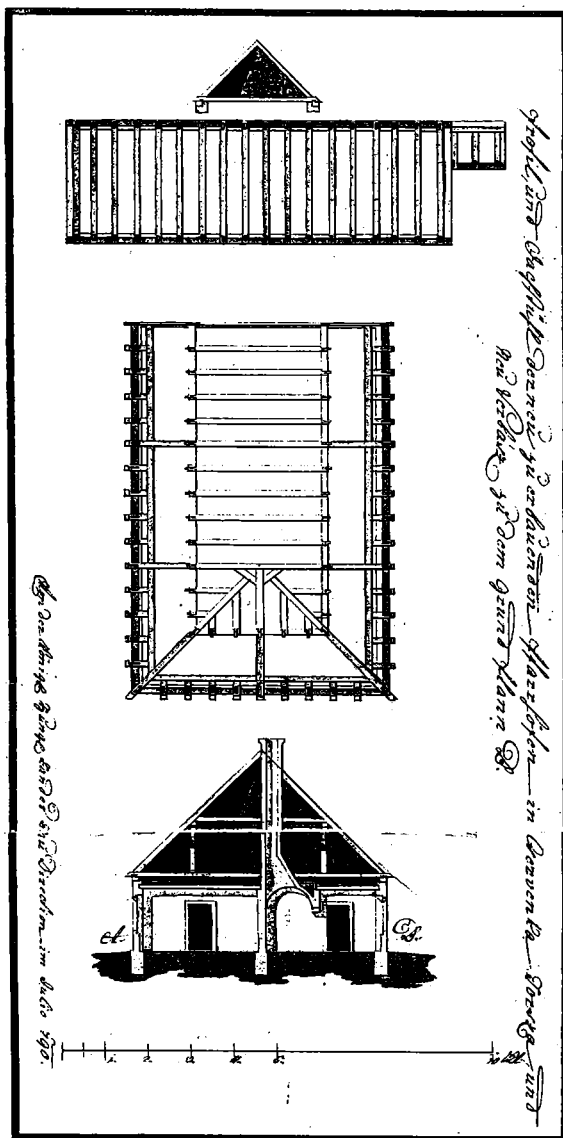
Az ő tervezőirodájából származik egy ikonosztázion aláírás nélküli títusterve is, márpedig tudjuk, hogy az ikonfalak a görög katolikus és a pravoszláv templomok sajátosságai. A bácskai templomépítésekkel kapcsolatban el kell mondanunk, hogy Kneidinger András már 1760 körül a templomi épületek három típusát (lásd Harkai Imre: *Topolya építészete*, 1992, 15. o.), és szerte a Bácskában a középületek egész sorát tervezte, tehát nem Kiss volt az első bácskai középület-tervező. Mária Terézia, majd fia, II. József idejében már teljesen általánossá vált a térbeli tervezés, azaz az új települések városrendezési tervének a rajzolása, akárcsak a lakóházak, de más épületek, elsősorban középületek títustervének a készítése is.

A templomok mellett mindig ott volt a plébániaépület, azaz a paplak is. Kiss is tervezett ilyet, s a tervrajzra ráírta, hogy ez a cservenkai, torzsai és új-verbászi plébánia épülete. Az utóbbiról tudjuk, hogy jelenleg a községi képviselő-testület egyes irodái vannak benne.

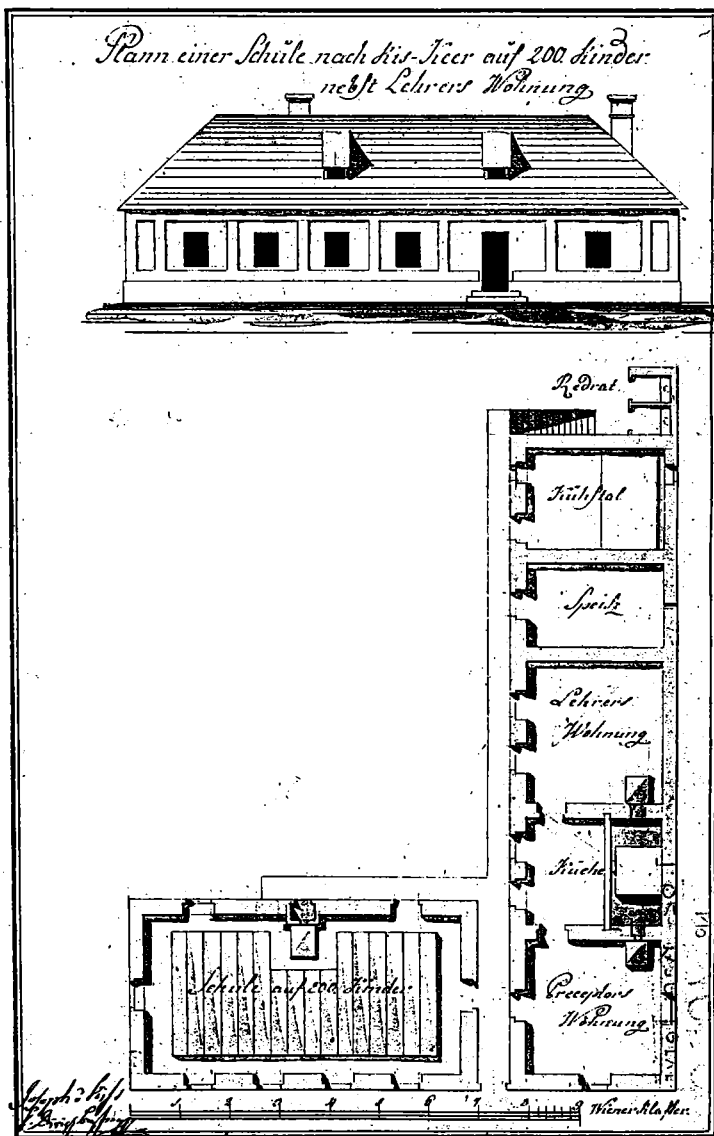
A lakóépületek sorába tartozik a plébániák mellett a külai jegyzőlakás is. Ugyanott egy kádárműhelyt is tervezett, amely valószínűleg a Kneidinger András által 1760 táján tervezett sörház mellé kellett.

Új-Verbász 1935-ben megjelent monográfiájában Friedrich Lotz a következőket írta Kissről: „A zombori közigazgatás építészeti igazgatójaként és kamarai mérnökként végzett munkáját nehéz egyetlen vetületében leírni. Feladatai közé tartozott az is, hogy megrajzolja az új települések helység-alaprajzait, kimérje a mezsgyéket az új szántóföldek, legelők, kaszálók, szérűskertek és szőlők számára, s azokat felossza az új telepesek között. Át kellene tekinteni, milyen sok helységrajzot, határtérképet, telepesház-tervet készített, hogy felmérhessük, milyen tevékenységet végzett Kiss kolonizációs mérnökként. A tervrajzok sokaságából csupán Cservenka új helységrajzát említjük, amely alapvető volt a telepesek számára, mind a betelepülés folyamatának végrehajtásában, mind az új település részleteinek meghatározásában, a telkek felosztásában, az épületek felépítésében, ami Kiss illetékességébe tartozott.”

Élete vége felé bizonygatnia kellett az érdemeit, és küzdenie kellett a munkahelyéért a kedvezményezett hajózási társaságnál, amely a Fe-



Kiss József: A cserenkai, torzsai és verbászi paplak tervrajza



Kiss József: A kiskéri iskola terve

renc-csatornát építette és használta. Emiatt három levelet is írt Müller Jakab Ferdinándnak, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának, amelyekben minden írását, munkáját a múzeumra hagyja. Az utolsó előtti levélben a következőket írja: „Teljesen megfelel a valóságnak, hogy Horváth úrtól elvéve a Múzeumnak adom át a rendszerezett gyűjteményt, bármennyire is jelentéktelen. Ezt már el is végeztem volna, ha részben betegség, részben más körülmények nem akadályoztak volna meg ebben. Ó Császári Felségének, igen szeretett Palatinusunknak a legkegyelmesebb kijelentésétől ösztönözve hamarosan befejezem, és még néhány dologgal kiegészítem a nemzetségtáblával, nem szarkazmusból, hanem a jellegzetes környezetben megrajzolt érdekes sziluettek miatt. Ófelsége József Császár személyesen lapozta át ezt a nemzetségtáblázatot és néhány észrevételt tett, az ötlet mindenképpen tetszett neki. Remélem, hogy Ó Császári Felségének és Önnek a tetszését is elnyeri. A legteljesebb tisztelettel a legalázatosabb szolgája, Kiss József, a Ferenc-csatorna feltalálója és megalapítója, Bács megye, Magyarország.”

Templomok, plébániák és gazdasági épületek mellett Kiss iskolaépületeket is tervezett. Valkay Zoltán kutatásai szerint Kiss tervezte a zentai, a kanizsai, a martonosi és az óbecsei iskola épületét. Mi a kiskéri (ma Bačko Dobro Polje) iskola tervrajzát találtuk meg. Ez egy „könyök-épület” volt. Az utca felőli oldalon 200 diákot befogadó terem és a főbejárat van, ettől jobbra pedig a „Preeptors Wohnung”, valószínűleg az iskolaigazgató lakása. Az épület külalakja rendkívül szerény, bármilyen díszítő elem nélküli. Az egyhangúságot egyedül a két tetőablak töri meg. Feltételezhető, hogy a padlást is valamilyen iskolai célra használhatták. A tehénistálló viszont nyilvánvalóan a tanerő céljára épült. Az igazgató lakása mögött, már a könyökrészben van a konyha, majd a tanító lakása következik, utána a kamra, mögötte a tehénistálló, s végül a „Redrat”, vagyis két elválasztott WC. A Tisza menti iskolaépületek majdnem mindegyikét lanterna díszítette, amelynek félköríves nyílása volt. Ilyen volt a zentai, a kanizsai és a becsei, míg a martonosi iskola-épület majdnem ugyanolyan, mint a kiskéri, amelynek a rajzát itt bemutatjuk.

Kiss József németül írt és csak egy magyar nyelvűt találtunk, amely a következő szavakkal fejeződik be: „Irtam Mind Szent Havának 30 Napjan 1810dik Esztendőben Kiss József Bács és Bodrog Varmegyének Tabla Biraja és a Bacs Varmegyében levő Ferencz Canalisnak

Feltalaloja Fundáloja”. A negyedik lap hátoldalán más kézírással, nem Kissével, a következő áll: „Egy jó Hazafinak Vélekedései az eránt Mi módon lehetne a Banko Czédulákon némely Résznek semmivé tenni, a meg maradó Résznek nagyobb Árt, több hitelt adni, a mi több, azt a Conventzionátus Pénzel ha lehet egyeztetni. Kiss Józseftul Hozza kapcsolt Toldalékal együt”. Amint ebből látszik, Kiss pénzügyi kérdésekkel is foglalkozott.

A verbászi anyakönyvi hivatalban megtalálható a Kiss József temetéséről készült jegyzőkönyv is. Ebből tudjuk, hogy Skolka András verbászi plébános prédikált, a temetésen a gyászbeszédet Nagy József kucorai plébános, a búcsúztatót pedig Rohonyi György glozsáni plébános mondta, aki a bácskai-szerémségi evangélikus püspökség monográfiája szerint latin nyelven gyönyörű elégiát írt Kiss Józsefről. A temetés 1813. március 15-én volt, két nappal Kiss József halála után.

12.  
 1. März 1813.  
 In Kombr. Joseph  
 von Kiss, Capitular des Fran. Schlag  
 ciser Canals, Hauptactionair  
 des k. k. gen. Hofkriegsraths  
 Hofrath des k. k. Dacs-Bo.  
 drogher Comitats und Ober-  
 Justizrath des ungar. Kaiserlich  
 Gausintra in k. k. Dacs-Bo.  
 hier Seniorat.  
 13.  
 2. März  
 Johann Jacob Hartenstein  
 Pfarrer zu Glorshausen.  
 14.  
 1. März  
 Friedrich von  
 mir St. Nikola  
 Parochat  
 von H. H. H.  
 Joseph Hegl  
 des k. k. Bo.  
 des k. k. Bo.  
 Georg Rohonyi  
 des Glorshausen

Kiss József temetési jegyzőkönyve (1813. március 15.)